

Paskual Rekalde Euskaltzaindian sartzea

Amaiurren, 2022-V-21ean

REKALDE, Paskual
Euskaltzain osoa

Amaiurren gaindi ibilki

Agurra

Euskaltzainburu jauna,
Baztango Udaleko alkate jauna,
Amaiurko herriko alkate andrea,
Nafarroako Parlamentuko lehendakari jauna,
Nafarroako Gobernuko Herritarrekiko Harremanetako kontseilari andrea,
Eusko Jaurlaritzako Kultura eta Hizkuntza Politikarako sailburu jauna,
Baztango Udaleko zinegotzi andre eta jaunak,
Amaiurko Herriko kargudun andre eta jaunak,
Euskaltzainak,
Familiakoak,
Lagunak eta adiskideak,
Lankideak,
Euskaltzaindiko langileak,
Amaiurko eskolako zuzendaria,
Musikariak (Mikel *Dutari* bertsolaria, «Amaiurren kantuz» abesbatza, Amaiurko eskolako dantzariak, Arizkungo txistulariak, Baztango gaitariak),
Amaiurko Arkeologia Museoaren arduraduna,
Herritarrak eta, bereziki, Gaztelu Elkarteko kideak (bazkariaren prestatzaileak eta zerbitzariak, eta zintzur-bustitzearen arduradunak).

Ongi etorri Amaiurra, Nafarroako Erresumaren aldeko hondar-borroka gertatu zen herrira.

Azkenean ailegatu da eguna. Urrunxko gelditu da 2020ko uztailaren 17 hura; egun hartan euskaltzain oso izendatu ninduten Bilbon. Euskaltzainek batzarraren akabailan abegiz hartu ninduten. Aski ongi gogoan dut euskaltzainburuak zer erran zidan: «Euskaltzaina izatea ohorea da, baina ohoreak lana ere badakar berekin». Hala, Euskaltzaindian eta euskararen eta euskal kulturaren inguruan ari diren tokietan, erraterako, Amaiurren, gaztelu zaharraren inguruan ari den jende suflea edo indartsua behar da, enantzukoa, hots, trebetasun handikoa, eta bizitorea edo bizkorra.

Hasi nintzen, bada, burua berotzen; ordukotzat hasiak zitzaizkidan herritar batzuk gaiaz galdezka eta baten batek ere errana zidan predikua ez egiteko luzea; halaxe egitera entseatuko nintzela erantzun nion. 2020ko buruil partean erabaki eta adostu genuen 2021eko ereiaroan egitea, ahal zela, zuen aitzinean, argia ikusi nuen herrian. Baina ongi aski dakizuenez, gainera ezin kenduz gabiltzan COVID-19 gaitz madarikatu honen abia ikusita, urtebete gibelatzea deliberatu genuen 2020ko abenduan. Eta gaur hemengo aldi dugu. Baita zuek ere.

1. Oroitza

Euskaltzain osoak hiruretan hogeita hamabortz urte betetzen dituelarik, euskaltzain emeritu bilakatzen da eta haren tokian bertze euskaltzain oso bat sartzeko deia egiten da.

Jende bagara bederen, jendetasunezkoa da gogora ekartzea, tokia egiazki utzi gabe noren tokia hartu dudan nik, nor den orain arte Osoko bilkurako 13. aulkia bete duena. Andres da, Andres Iñigo Ariztegi iturendarra.

Iturenen sortu zen Andres, 1945ean, Mariestebanbaitan. Filosofian eta Letretan doktorea da. Herriko eskola utzi eta, gaxte-gaxte, Iruñeko Seminariora abiatu zen

ikasterat.¹ Zenbait urtez han egon eta gero, unibertsitateko aldia eginik, urte batzuetara, Iruñeko Hizkuntza Eskola Ofizialeko irakasle izateko oposizioa gainditu zuen lehenik, eta gero, katedradun izatekoa. Bere balioak ikusirik, eskola horretako zuzendari izendatu zuten eta langintza horretan eman zituen hamazazpi urte segidan, 1980tik 1997ra bitartean. Eskola 2007. urtean utzi zuen.

Euskaltzaindian ere ez da atzo goizean sartutakoa. 1987ko uztailean euskaltzain urgazle ('laguntzaile') izendatu zuten eta, hamabi urteren buruan, 1999ko otsailean euskaltzain oso. Federiko Krutwigek utzitako 13. aulkia beretako hartu zuen, gaur den egunean elkarrekin dugun horixe. Hondarrekoz, 75 urte bete zituelarik, 2020ko otsailean euskaltzain emeritu izatera iragan zen. Bien bitartean, hogeita lau urtez izan da Euskaltzaindiaren Nafarroako ordezkari Sagrario Aleman euskaltzain osoak bere tokia iaz hartu arte. Fite erraten da hori, gero!

Euskaltzain oso izendatzeko ekitaldian, «Onomastika euskararen normalizazioan» izeneko sarrera-hitzaldia leitu zuen Iturenen, 2000ko maiatzaren 27an. Hantxe izan ginen eta hantxe ezagutu nituen orain euskaltzainkide ditudanak, ez denak, baten bat artean Gasteizen irakasle izana bainuen Euskal Filologian.

Hiru izan dira Andresek Euskaltzaindian landu dituen gai nagusiak: onomastika, hiztegia eta euskararen sustapena. Onomastika eta Sustapen batzordeetako kide izateari utzi bazion ere, arlo horretan erreferentzia ukaezina da Nafarroan. Hiztegi kontuetan segitzen du, Euskaltzaindiaren Hiztegia batzorde ahaldunduko kide baita, eta berari esker gero eta gehiago dira *Naf.* marka duten euskarazko hitzak *Euskaltzaindiaren Hiztegian*.

Azalpen prosaiko eta hotz horiek bazter utzi gabe, nahi nuke hemen aipatu nolakoa den eta izan den Andres. Nahasten ez banaiz bederen, 1989an suertatu ginen lehenbizikoz elkarrekin, non eta Nafarroako Gobernuko euskara itzultzaile izateko oposizioetan, bera epaimahaian eta ni bertzaldean, luma eta paperak aitzinean nituela. Ordukotzat Iruñeko Hizkuntza Eskolako euskara irakasle zen. Urte luzeetako harreman hori berrindartu da azken urteotan, Euskaltzaindiaren Nafarroako ordezkartzan elkarrekin eman ditugun orduetan eta, bereziki, elkarrekin argitaratu ditugun lanei esker, erran nahi baita, Baztan-Bidasoko etxe- eta toki-izen zenbaiten gainean egindako lanekin.

¹ Hantxe suertatu zen amaiurtar batekin, Jabier Arretxeokarekin (Jabier Artxerekin). Herrian Jabier izenarekin ezagutu genuena, Patxi bilakatu zen kapitalean.

Andresen gaineko ele hauei akabaila emateko, ekar dezadan gogora Patxi Ondarra kaputxino eta euskaltzain zena. Patxi Lekarozko Komentuan egon zen fraide. Hari zor diogu Andresek eta biok Patxi Ondarraren Funtsa izenarekin ezagutzen dugun materiala, Baztango Udaleko artxibotik² eta Borda-Ubillos arrazakoek³ Lekarozko Komentuko artxiboan utzi zituzten agiri baliotsuetatik erauzi zuena: etxe-izenak, jende-izenak, toki-izenak...; eta haietako batzuk gaur den egunean ezezagunak direnak. Non den ere Patxi, beharbada guri beha egonen gaur antiojo berina lodi haiekin.

2. Kurri batetik bertzerat

Pasa gaitezen, bada, gaur hunat ekarri nauen lana aipatzera. *Lanari lotu*: halaxe erakutsi digute etxean. Ez gara geldirik egonen, batetik bertzera ibiliko baikara, *kurri*, gure euskaraz erranik.

Euskara batuan, Baztango *eskuaraz*, Baztango mintzoaren hitzez eta erramoldeez, eta Amaiurko eta inguruko etxe-izen eta toki-izen batzuen gainean eginen dugu solas edo mintzatu edo solastuko gara (ez **solastuko dugu*, gaur egun nagusitzen ari den erramolde txar hori!).

Bizkar-zorroa soinera bota eta abia gaitezen maldan goiti, hurrirtz-makila eskuan dugula. Hatsa laburtzen zaigunean geldituko gara, eta zama arinduko dugu arindu ere, han eta hemen.

2.1. Euskara batuaren eta mintzamoldeen artean

Bi mila eta hemezortzian (2018) bi urtemuga nagusi bete genituen Akademian. Lehena, mendeurrena. Izan ere, Euskaltzaindia 1918an sortu zen Arabako, Bizkaiako, Gipuzkoako eta Nafarroako diputazioen sostenguz. Eta, bigarrena, euskara batuaren berrogeita hamargarren urtemuga (1968). Erraten ahal da, urte horretan hasi zela Arantzazun erabakitzen gaur den egunean *euskara batu* izenarekin ezagutzen

² Amaiurren segurik bereizketa hau egiten dugu: Baztango *Balleko* Etxea (udaletxea zein udala) eta Herriko Etxea.

³ Bertzeak bertze, Amaiurko Bordakotxea, Azpilkuetako Urrasungo Arraztoa eta Elizondoko Arotzarena jauregien eta haien bazterren jabe izan ziren denboraz.

dugun euskara etorkizunean nolakoa izanen zen. Eta hemen segitzen dugu, lana ez baita inondik inora ere akitu. Ez, alafede!

Euskara batua sortzeak ez zuen berekin ekarri eguneroko euskarazko mintzamolde arrunten desagertzea, ez zuen ekarri entzuten ari zareten zuen gehien euskara suntsitzea. Urteak joan urteak etorri, euskara batu hori sendotzen joan da, eta administrazioan, hezkuntzan eta komunikabide nagusietan sartzen eta finkatzen.

Hasmenta hartan euskara batua, erran dugun bezala, administrazioako, hezkuntzako eta komunikabide nagusietako hizkuntza bilakatuz joan zen eta haren ondoan euskalkiek, herri-hizkerek eta abarrek bizirik segitzen zuten, zein bere eskualdean, eta batzuk bertze batzuk baino indartsuago.

Panorama zabal horretan, Koldo Zuazo euskaltzain urgazle eta hizkuntzalaria aipatu nahi dut. Luis Luziano Bonapartek nagusiki egin lana oinarri harturik, Zuazok euskararen dialektoak (euskalkiak) eta hizkerak sailkatu eta bakoitzaren ezaugarriak zedarritu ditu. Euskalkien mapa berritua aurkezteaz gainera, euskalkien eta herri-hizkeren ezaugarriak zein diren adierazi digu, alde batera utzi gabe erdialdeko euskalkian nagusiki oinarritutako euskara batua eta euskara batu horren emaitza. Bere iritziz, euskara batuak onurak ekarri dizkio gizarteari eta, haien artean, bereziki honako hauek:

1. Euskaldun guziok bata bertzearekin euskaraz aritzeko aukera izatea, albo-erdaretara jo behar izan gabe.
2. Euskarari normalizatzeko bideak irekitzea, irakaskuntzan, administrazioan, hedabideetan eta idatzizko zereginetan baliatzeko.
3. Euskara batuari esker, erdaldunek euskara ikasteko aukera izan dute. Izan ere, 1964tik hona, «euskaldun berriak» ugaritu dira.
4. Administrazioak ezarritako mugak gainditu, eta Iparraldea eta Hegoaldea gerturatu dira.
5. Euskarak ospea irabazi du. Euskara ez da jada «euskalki-sorta» bat, euskara *benetako hizkuntza* da.⁴

Hori hala izanik ere, Zuazoren ustez, euskara batua zabaltzeko moduan ez da dena ongi egin. Batetik, euskara batua modu berean zabaldu eta erabili da, erraterako, Tuteran eta Lekeition edo Santurtzin eta Gasteizen eta, orobat, leku euskaldune-

⁴ www.euskalkiak.eus

tan ez dira tokiko euskalkiak aintzat hartu. Bertzetik, batzuek erran digute euskara batua *ona* eta *jasoa* dela eta euskalkiak *txarrak* eta *basatiak*. Eta, azkenik, euskara batua ikasliburuetarako, literaturarako... baino ez da egokitu. Ez hori bakarrik, euskalkirik ez dagoen eremu erdaldunetan ez dago lagunarteko erregistrorik.

Euskararen Akademia euskalkien kontra zegoela eta euskara batua inposatu nahi zuela ziotenei erantzunez, Euskaltzaindiak 2004. urtean adierazpen bat onartu zuen euskalkiek irakaskuntzan, komunikabideetan eta administrazioan izan beharreko erabileraz.⁵ Jada 1979an Akademiak errana zuen: «Euskalkiak baino lehen, hor da euskara» (Euskaltzaindia 1979: 103-106). Baita bertze esaldi hau ere (Euskaltzaindia 1979: 103-106):

Euskaltzaindiak uste du, eta hori ez da uste hutsa, zehazki froga daitekeen iritzia baizik, badela oraindik, lehen ere izan den bezalaxe, euskara bakar bat euskalkien ñabardurak estaltzen eta itxuraldatzen ez duena.

Akademiak ez zuen, hartara, trabarik paratzen euskalkiak eta tokian tokiko hizkerak aztertu eta lantzeko, baina ortografia eta hizkuntzaren azpiegitura zaindu behar ziren nahitaez.⁶

Hala ere, euskalkia eta euskara batua uztartu beharrak zenbait problema sortu ohi zituen eta konponbideak ere anitz eta diferenteak izan behar, betiere batasunari eutsiz eta euskal hiztunen bazterketa gutietsiz.⁷

Euskalkien erabilera eguneratu eta sistematizatzeko beharra ikusi zuen 1994an,⁸ urte batzuk lehenagotik euskararen estatusa garatua baitzen, baita, gaztelaniarekin batera, hizkuntza ofiziala bilakatu Euskal Autonomia Erkidegoan eta Nafarroako Foru Komunitateko zati batean ere. Erabilera horren eguneratze eta sistematizazioa, honako irizpide hauetan oinarritu zen:

5 137. araua: https://www.euskaltzaindia.eus/dok/arauak/Araua_0137.pdf

Adierazpen horren oinarrian daude Jagon saileko Euskalkien lantaldeak 2001ean egin zituen bi galdeketa: bata, Bizkaiko Administrazioan bizkaierak zuen erabileraz eta, bertzea, Nafarroan euskalkiek irakaskuntzan, administrazioan, herri-aldizkarietan... zuten lekuaz. (Iñigo eta Rekalde 2004: 115-200)

6 Auzi honetan kaltegarri ziren bi jokaera salatu zituen: batetik, euskarazko hizkuntza-agerpen guziak baztertzea, euskalkiak erabiliz egin direlako, eta, bertzetik, euskalkia erabiltzeko aitzakiaz badaezpadako euskara erabiltzea.

7 Oinarritzko abiaburutzat hartu ziren: (1) Begirunea izatea euskaraz mintzo diren hiztunen egoera ezberdinei. (2) Euskara batua eta euskalkia osagarri izatea. (3) Forma egokiak erabiltzea eremu zabalera euskara batutik hurbilen dauden formak eta eremu mugatuagoetan tokioak ere bai. Eta (4) Arauak eta gomendioak betetzea euskalkietan ere. (Euskaltzaindia 2004)

8 Euskaltzaindia (1994). «Euskalkien erabilera Administrazio 1. eta 2. hizkuntz eskakizunetan».

1. Ahozkoan eta lagunarteko hizkeran ohikoak diren laburtzapenak gaitzestea.
2. Tokian tokiko fonetismoak gaitzestea.
3. Euskalkian bi forma edo gehiago erabiltzen direnean, batuarekin bat dato-
rrena hobestea.
4. Batasunerako deklinabidea nahitaezkozat jotzea, salbuespen batzuekin.
5. Batasunerako aditz-jokoa nahitaezkozat jotzea, salbuespen batzuekin.
6. Sintaxi bera izatea euskara batuak eta euskalkiek.
7. Morfologian, hitzen forma dialektal tradiziodun batzuk ontzat ematea.

Azpiatal honi akitzen joateko, ekar ditzadan hona, lehenik, Mikel Zalbide eus-
kaltzain osoak euskara batua eta euskararen batasuna adiera aldetik zedarritzeko,
aditzera eman dituen zenbait ezaugarri (Zalbide 2020: 16-19):

1. Euskara batua eredu egonkorra da grafiaren, hiztegiaren, morfologiaren eta
sintaxiaren aldetik.
2. Euskara batua eratu da, batez ere euskaldunek leitzeko eta eskribitzeko lanak
errazago egin ditzaten.
3. Euskalkien eta eguneroko mintzamolde arrunten gainetik, aparteko lekua
du euskara batuak hiztun-elkartearen harreman-sare zabaletan.
4. Euskara batua eskolan ikasten da lehenik, idatzizko formari dagokionez be-
reziki.
5. Euskara batua eskola bidez ikasia, gero eta gazte gehiagok unibertsitatean eta
zenbait lanbidetan landua (prestigiosko eremuetan lehenetsia da). Hartan
murgiltzen diren hiztunek modu uniforme samarrean bateratua dute eta
egoki samar aplikatzen dute.
6. Euskara batua erregistro jaso-formaletarako landu eta garatu da, batez ere.
7. Euskara batua idatzizko planotik ahozkoa hedatzen ari da, partez.
8. Inpaktu hori ez da nonahi eta nolana gertatzen ari: erdarak ditu
ezker-eskuin eta gain-azpian, eta erdialdeko euskara dugu indartsuen.

2. 2. Gure aitzindarien ohore

Euskara batuaz eta mintzamoldeez elekatu ondoren, eta euskara batua eta Baztango mintzoaren egoera zein den adierazi baino lehenago, gogora ekarri nahi ditut, XVIII. mendetik XX. mendera bitartean gure artean izan ziren baztandar zenbait (Bidador 2000).⁹ Eta baztandar horien artetik Amaiurrekin zerikusirik berezia izan zuten hiru apez aipatuko ditut: Juan Kruz Goienetxe, Bitorio Apeztegia eta Jazinto Santsiñena.

a. Juan Kruz Goienetxe

Elbeten (Baztan) sortu zen 1857an, Errotazaineneko bordan. Iruñeko Seminarioan apeztu zen 1891n eta Luzaide izan zuen lehen lantoki. Handik urte batzuetara Amaiurra ekarri zuten eta Amaiurko erretore izan zen zendu arte, 1925ean. Amaiurko gaxtoendako latineko klaseak antolatu zituen apezaren etxean eta Nafarroako Monumentu Historikoen Batzordeko kide izan zen Baztanen izenean (batzorde horrek 1920 aldera Amaiurko monumentuaren kariaz antolatu zuen ekitaldian buru-belarri ari izan zen). Euskararen alde Nafarroan egin ziren bertze ekitaldi batzuetan ere nabarmendu zen Goienetxe, erraterako, 1908an Auzan (Ultzama) eta Elizondon eta 1910ean Lekunberrin (Larraun) egin ziren lore-jokoetan: predikuak eta hitzaldiak euskaraz ematen zituen. Urte batzuk geroago, 1923an, hitzaldia egin zuen Euskaltzaindiak Donezteben antolatu zituen Bigarren Euskalegunetan Martin Azpilkuetari buruz. Bederatzi ipuin idatzi zituen Goienetxek: *Artzain lapurra*, *Doministikun-doministiku*, *Errege zorria*, *Euna ta ongarria*, *Ikazkina eta erioa*, *Txerri usaina*, *Urtsuko ermitan*, *Zeruko berriak* eta *Landaberroko afaltiarra*.

b. Bitorio Apeztegia

Amaiurren sortu bazen ere, Iruritan hazi zen. Apezkarrera Zaragozan ikasi ondoren, Erratzun izan zen luze erretore. Gero Orreagako bidea hartu zuen eta hantxe

⁹ Zaharretatik berrienera aipatuz, hauexek ditugu: Nikolas Etxeberria berroetarra, Anastasio Etxeberri elizondarra, Frantzisko Laphitz irisartarra (ama arizkundarra zuenez, Arizkunen sortu zen), Martin Goienetxe elizondarra, Damaso Etxeberria elizondarra, Damaso Legaz arizkundarra, Juan Kruz Goienetxe elbetarra, Bitorio Apeztegia amaiurtarra, Paskual Bernardino Biguria elizondarra, Jose Tadeo Biela elizondarra, Jabier Lazkoz elizondarra, Paulo Arozena arraioztarra, Blas Fagoaga erratzuarra eta Jazinto Santsiñena arizkundarra.

eman zituen urteak (erraten da, Aingeru Irigarairekin batera Iruritan gizondu eta Norbert Tauerrekin posta-trukea izan ondotik, erdietsi zuela kolegiatako bere gela euskal liburutegi ederra izaten). Nolanahi ere, Bitorio ezaguna da Donezteben, 1923ko buruilarren 7an, Bigarren Euskalegunetan eman zuen hitzaldiagatik. Eta horixe da gugana iritsi den euskarazko lan bakarra. Hitzaldi sutsu batean, sorterrria, Amaiur, aipatzeaz gainera euskararen eta euskararen egoeraz mintzatu zen (Euskaltzaindia 1923: 45-46):

Amayur'ko eri zorionekoan sortua, nere begiak len ikusi dutena, izan dira, euskal-mendien aunditasuna, zeru zolaren baztergabetasuna, eguzkiaren argia, ilargiaren amets gaia; Jaungoikoari euskaraz egiña nere lenbiziko otoitza, eskuararen eztitasunaz betea esatean lenbiziko itza zeruan aurkitzen den nere iotzeko eta ezin antzitako amatxo maiteari ¿nola bada ez dut nabaituko nik nere bafen bafenean eskuararen alderako sukara?

Xexu agertu zen erakustunekin, gaztelaniara errazegi lerratzen baitziren (Euskaltzaindia 1923: 49):

Erakusleak edo Maixuak naiago du geienean eskuararik ez itz egitea aurak, berak erderaz erakutsi bear dien ezkeroz. Baño nola aditu lezaiokete gure aur gaixoak, erderaren beria eskuaraz ematen eypadaki Erakusleak? Argatik bear-bearekoa da Erakusleak eta Maixuak eskual-erietan, eskualdunak izatea eta oraiñik ez da aski eskuara jakitea, baita ere bear da maitatzea, denok dakigun bezala, maitatzen ez den gauza aixe uzten baida baztefera.

Apezak ere gogoan izan zituen Bitoriok (Euskaltzaindia 1923: 50):

Baia oiendako ere badaukat zerbait eran beara, bada ¿zer eran, ez berorik eta ez otzik, eskuararen alde nabaitzen eztuten oietaz? batzuek axolarik ez dutelakotz beren amagandik ikasitako izkuntzaz eta bertzealde aisenaiia gaindutzen zaielakotz, batak eta bertzeak mintzatzen direla beren Eliz-itzaldietan erdi eskuaraz eta erdi erdaraz, bi izkuntzak nagasten dituztela “porru” salda bat balitz bezala!

¡O, zein ederki bizi diren oiek, epel, epel!

c. Jazinto Santsiñena

Arizkungo Landaberroan sortu zen 1910ean.¹⁰ Apez-ikasketak egin ondotik, Amaiurren eman zuen apez-bizitzarik gehiena. Erretiroa hartu ondoren, Iruñeko Artzai Ona Erretiro etxera joan zen eta hantxe zendu zen, 1984an.

Artikulugile oparoa izan zen eta Nafarroako Foru Diputazioak argitaratzen zuen *Príncipe de Viana* aldizkariko euskarazko gehigarrian ikusi zuten argia bere lanek; erraten ahal da, idazle joria izan zela. Bertze batzuen artean, ezagunak dira «Solas ta solas» (Mariren eta Engraziren arteko solasaldiak), «Zuretzat, neretzat, biontzat» eta «Elizaren itza» erlijio-sailak, maiz aski *Ibarrondo* izengoitiaz sinatuak. Bertsoak ere ez ziren falta izan. Herritik hurbil eta herriarendako eskribitzen zuen don Jazintok.

Istantean aipatu dut *Príncipe de Viana* aldizkariaren euskarazko gehigarria. Nafarroako Foru Diputazioko Euskara Sustatzeko Atalak (Sección para el Fomento del Vascuence) 1966tik 1983ra bitartean argitaratu zuen.¹¹ Atal horrek bi xede izan zituen: batetik, euskaldunak euskaraz leitzera bultzatzea (Nafarroako familia euskaldunek debalde hartzen zuten aldizkaria etxean), eta, bertzetik, eskolaz eskola joanez, etxetik euskaraz zekiten haurrei sariak banatzen hasi ziren, ondotik euskararen irakaskuntza eskoletan sartzeko (Iñigo 2006: 515).

2.3. Eta gurean zer?

Ikus dezagun, bada, zer erraten diguten Pello Salaburuk eta Maite Lakarrek *Baztango Mintzoa* liburuan:

Hizkuntzari dagokionez, euskarak, batez ere herri ttipienetan, bizirik iraun du. Elizondon ere biztanle gehienak euskaldunak izan dira beti, nahiz karriketan guttiago aditzen den hizkera hau. Jakina: azken berrogei urteetan gertatu den bizimoduaren aldaketak berarekin ekarri du, Euskal Herriko

¹⁰ Joxemiel Bidador zenaren arabera, 1918an sortu zen. Datu hori okerra dateke. Iruñeko Apezgaitegiko Liburutegian aurkitutako datuen arabera, Jazintok 1926-1927 ikasturtean Filosofiako 1. maila egin zuen. Hamabi urterekin sartuko zen seminarioan eta han hamabi urtez egon apez egin arte. (Datu hauek Andres Iñigori zor dizkiot. Esker mila aunitz.)

¹¹ Gehigarrian eskribitu zutenen artean zeuden: Antzanarri (Mariano Izeta), Ibarrondo (Jazinto Santsiñena), Gortari, Plaza, Agerre, Aleman eta Inbuluzketa (Bidador 2004: 275).

bertze aunitz tokitan bezala, erdara indartzea, alde batetik. Bertzetik, euskarak berak ere belaunaldi berrietan goiti egin badu, eta inoiz ere ibilia izan ez den tokietan aurpegia erakusteko gai izan bada (hezkuntzan, hedabideetan, administrazioan...), batasunera jo du, berdintze aldera, hola, bertze tokietan egiten den mintzoarekin. (Salaburu eta Lakar 2005: 3)

Erraten ahal da aunitz aldatu dela hizkera azken urteotan. Baztanen kasuan, aldatzeko joera horrek indar handiagoa erakutsi du, batetik, Baztanen Euskal Herriko hainbertze tokitan bezala, aldaketa sozial gaitza gertatu delako azken urteetan. Hartara, jendearen harremanak arrunt aldatu dira (lehen Iparraldeko herrieekin eta herritarrekin izaten ziren harremanak pittaka hautsiz joan dira, eta baztandarrak, eskuarki, gaur ez gaude Iparraldera begira).¹² Eta horrek guziak eragin du hizkeran ere: gure euskara ez da egun baztanera-lapurtera, baztanera-nafarrera da; gero eta *nafarragoak* gara alderdi horretatik begiratuta.¹³ Eta, bertzetik, bigarren arrazoiak hezkuntzarekin eta hedabide berriekin du zerikusia. Gaur egungo umeak eskolan euskaraz hazten dira, telebista ikusten dute, Internet erabiltzen dute, liburuak leitzen dituzte... Eta horrek eragiten du hizkuntzan, bereziki tokiko euskararen. Erraten ahal da Baztango euskara *nafartzen* ari dela, gero eta *batuagoa* dela: ‘torko’, ‘errain (< erranen)’, ‘lauretan hoge!’... erran beharrean, *etorriko*, *errango*¹⁴, *laurogei*... erraten dute bereziki eskolatik pasatu diren haurrek eta, mimetismoz-edo, baita haien guraso batzuek ere.

Aldi berean, euskalkia edo *ustezko euskalkia* presente da, erraterako, herrietako bestetako karteletan, eskuorrietan..., non ageri baitira ‘asteartia’, ‘launbeta’, ‘ortzileria’, ‘mus zimizte’..., *astearte*, *larunbata*, *ortzirala*, *mus zimizta*... eskribitu beharrean. Ematen du, euskara batu *arrotz* (letra etzanez nabarmenduta) horretatik ihes egin behar dela eta modurik hoberena euskalkia edo tokian tokiko hizkera ahozko laburdurez josia erabiltzea dela, konturatu gabe erabilera horrek gainerako euskaldunen mintzotik urruntzen gaituela eta haiekiko euskarazko harremanak zaildu egiten dituela.

12 Gaur den egunean, baztandar zenbait *mugaz* bertzaldean ari da lanean zerbitzuetan eta nekazaritza-produktuak egiten dituzten fabriketan. Aldiz, Iparraldeko gazteek baztandarrekin batera, Danxarinako botiga handietan egiten dute lan.

13 Egoera horrek Urdazubiko eta Zugarramurdiko euskararen ez du eragin handia izan.

14 Ahoz entzuten den ‘errango’ hori bi izen desberdin izaten ahal dira: batetik, *erran gogoren* ahozko laburdura, eta, bertzetik, *esangoren* kalkoz sortutako **errango*, *erranen* zuzen eta tokikoa erabili beharrean.

Hala ere, joera zentzudunagoa uzten dute agerian han eta hemen antolatzen diren ikastaroek, programek... (nagusiki udaleko Euskara Zerbitzuak antolatuek), euskara batua baztertu gabe gure euskararen ezaugarri bereziak zein diren erakutsi eta praktikan jartzeko eta eskolan edo etxean erakutsi ez direnak ikasteko.

2. 4. Baztango solasak

Geldialdi ttikia egin dugu bidean eta mokadua (gurean *pokadua*) hartu ondoren, bideari lotu gatzazkio berriz ere.

Edozein hizkuntza edo mintzoren baitezpadako zatia da hiztegia eta hiztegi horren inguruan bildu diren hitzak, lokuzioak, erramoldeak... Erraten ahal dugu, gezurrik erran edo handiustetan ibili gabe (ez gara *panparrotuko*), Baztango hiztegiaren inguruan egin diren lanek uzta ekarri diotela Euskaltzaindiko Orotariko Euskal Hiztegiari eta Euskaltzaindiaren Hiztegiari.¹⁵

Aipa ditzadan, beraz, hemen uzta hori biltzen eta ontzen ahalegindu diren baztandar zenbait.

Orotariko Euskal Hiztegia eta Euskaltzaindiaren Hiztegia egin arte, nork ez du eskuian izan Resurrección María Azkueren *Diccionario Vasco-Español-Francés* hiztegia? Hantxe ageri dira, kolaboratzaileen artean, Juan Bautista Gorosurreta (1845-1923) eta Juan Kruz Goienetxe (1857-1925)¹⁶ amaiurtar apezak.

«Apuntes del sacerdote J. B. Gorosurreta, hijo y coadjutor de Maya (AN-b)» izeneko eskuizkribua aurkitu zuen Alfontso Irigoienek Akademiaren Bibliotekan.¹⁷ Juan Bautista Amaiurren sortu zen 1845ean, 1871n apeztu eta 1923an hil. Apezlaguntzailea zenez, «dirurik ematen ez zuten lanak beretzat izaten omen ziren; konfesio, kristau ikasbide, erietara yoate; eta aunitz aldiz, argi ezkilli yo berzuen eartzartea ere bai». Argibide horiek zor dizkiogu Don Jazintori.

Hitz-parrasta bildu zuen Juan Bautistak, baita haien erranahia gaztelaniaz eman

¹⁵ Hiztegi-kontuez mintzatu zen Miriam Urkia euskaltzain osoa bere sorterrian, Aretxabaletan, leitu zuen «Hiztegitik Kofradiara» izeneko sarrera-hitzaldian.

¹⁶ Argibide gehiago, hemen: https://eu.wikipedia.org/wiki/Juan_Kruz_Goienetxe_Elorga

¹⁷ J. B. Gorosurreta R. M.ª Azkueri igorri gutunetako batean, Kruz Goienetxe errektoreak hala eskatuta, Azkue gonbidatu zuen Amaiurra hitz hauekin: «Ez lizateke erokeria, onekin zenzatzen bagintuzu zure gogoaren arabera» (Irigoien 1962: 137)

ere.¹⁸ Hitz horiek bildu zituen gero Azkuek bere Hiztegian, batez ere *AN-b* markarekin.¹⁹ Alfontso Irigoienek aipatu zuen (ikusi 25. oin-oharra), erraterako, Mariano Izetak osatzen ahal zuela Gorosurretak egin lana.

Eta halaxe egin zuen. 1985ean «Baztango hiztegi ttipia» argitaratu zuen Euskaltzaindiaren *Eusker*a agerkarian. Halaxe erran zigun Marianok (Izeta 1985: 553):

Nere “Baztango Hiztegi Ttipi” huntan, baztandar euskaran bizirik dauden hitzak eta solasak agertzen ditut: Ez da hitz bat ere erraten ez denik. Baztandar guziek beren solasetan egunero erabiltzen dituzten hitzak. Baztanek hamabortz herri ditu eta dermio zabalak, baserri eta auzo aunitzekin. Herri batean eta famili batean zenbait hitz erabiltzen ez badira, bertze herri eta familietan erraten dituzte. Baztan haundia da eta eskualde batetik bertzera badira aldakuntzak.

Baztanen erabiltzen diren solasak erran dut, bainan horrek ez du erran nahi bertze herrialdetan erabiltzen ez direnik. Hitz gehienak edo aunitz behintzat Baztan inguruko lurraldetan erabiltzen dira.

Izetaren lana ez zen horretan gelditu, eta segitu zuen Baztango hitzak, hango eta hemengo emazteki eta gizonkiek erranak, paperean biltzen (bere hitzetan, edozein *paper buxtan*²⁰ erabiltzen zuen horretarako). Hitz- eta erranairu-multzo polita bildu zuelarik, Nafarroako Gobernuko Hizkuntza Politikarako Zuzendaritza Nagusian aurkeztu zuen. Eskaera horren fruitu izan zen 1997an argia ikusi zuen *Baztango Hiztegia*²¹. Erran dezadan, hitz arruntez gainera, akabailan erranairuen zerrenda gehitu ziola egileak.

Hiztegiaren egiturari dagokionez, abiapuntua Baztango hitza izan zen, Marianok berak bildu bezala, hau da, ia-ia ahoskatzen zen bezala emana. Segidan, hitz horren euskara batuko ordaina eman zen, baita gaztelaniazkoa ere, eta, orobat, adibideak

18 Hitz-zerrenda horren aitzinsolasean halaxe diosku A. Irigoienek: «(...) Blas Fagoaga, Mariano Iceta, u otros, en calidad de baztaneses, podrán hacer observaciones a este vocabulario, verificando los vocablos y sus valores semánticos e incluyendo otros que no lo están» (Irigoien 1962: 138)

19 *AN-b*: goi-nafarrera euskalkiaren Baztango azpieuskalkia.

20 *Paper-muturra* errateko bertze modu bat.

21 José Luis Rodríguez Ochoa zuzendari nagusiak neroni eman zidan liburuaren edizioa prestatzeko ardura.

Baztango euskaraz zein euskara batuan. Izetaren hiztegiak arrakasta gaitza izan zuen, eta egun gutitan agortu zen lehen argitaraldia. Bigarrenez ere berrinprimatu behar izan zen.

Zortzi urte geroago, 2005ean, Euskaltzaindiak *Baztango Mintzoa: gramatika eta hiztegia* izeneko liburua argitaratu zuen Mendaur bilduman, Nafarroako Gobernuarekin elkarlanean.

Liburuaren bigarren zatian biltzen da hiztegia, eta hiztegiaren aitzinetik, «Sarrera» izeneko kapitulua (Salaburu eta Lakar 2005: 259-264). Sarrera horretan xehakatzen da hiztegiaren egitura, baita hauxe adierazten ere: «... neurri handi batean, Mariano Izetak argitaratu zuen Baztango hiztegi ederrean oinarritzen [dela]». Hala, egileek erraten dute «aldaketa aunitz egin [dituztela]»: batetik, sarrera berriak sartu, aurkezteko modua aldatu, eta, bertzetik, Mariano Izetaren hiztegian ageri diren sarrerak (...) *Izeta* izenarekin eman.

Era berean, lanaren egileen erabakiz, Izetaren hiztegian ageri den zernahi sarrera ez zituzten hiztegitatu eta, orobat, bertze euskalkietako hitz arruntak ez zituzten, printzipioz, hiztegian sartu, «non eta ez [zuten] zerbaitengatik adieraztea merezi».

Eta gaur den egunean, zer? Gorosurretak, Izetak eta Salaburuk eta Lakarrek bildu hitzetatik zenbat eta zer maiztasunez erabiltzen diren egiaztatzeko datu zehatzik ez dugu. Hala ere, erraten ahal dugu, salbuespenak salbuespen, Gorosurretak jaso hitz horietako batzuk galdu bide direla: *artobigi* ('arto pikorra'); *atsaldekogosari* ('merendua'); *bururdi* ('burukoa'); *estalkitze* ('kontrako zintzurra'); *olzadar* (koltxarako maindire bikoitza)... Berdintsu gertatzen da Izetak bildutako batzuekin, eta zertxobait gutiago Salaburuk eta Lakarrek jasotakoekin.

Ez dut, hartara, gauza berririk erranen adierazten badut, edozein hizkuntzatako hiztegiak aldatzen joan direla, denboraren poderioz. Aski da horretarako behako bat ematea *Hiztegi Batuaren* paperezko edizio haiei (1991-2015) eta gaur egun sarean dugun *Euskaltzaindiaren Hiztegiari*.²² Gure hiztegia aldatzen ari da auzo-hizkuntzetan aldatzen ari den bezala. Tradizioari muzin egin gabe, hiztegi modernoagoak ditugu gaur, burrunban eta bolo-bolo ditugun hitzak biltzen dituztenak. Aldi berean, gure inguru honi dagokionez, gero eta gehiago dira *Ipar. eta Naf., Batez ere Ipar., Naf...* markak dituzten hitzak.²³ Horiek oro dira aprobetxagarriak gure eguneroko

²² 2022ko urtarrileko eguneratzearen arabera, sarrerak 40.002 dira, azpisarrerak 9.594 eta adierak 68.695. (Iturria: www.euskaltzaindia.eus)

²³ *Ipar. eta Naf.* (Iparraldea eta Nafarroa), *Batez ere Ipar.* (Batez ere Iparraldea), *Naf.* (Nafarrera).

mintzoan ibiltzeko, gure idazkietan eskribitzeko, egoera formaletan zein egoera informaletan, maiz ahozkoaren kalko hutsa den saseuskalki moduko batera jo gabe. Hala ere, dena ez dago bildua, ez Baztanen, ez inguruan; ezta hurrik eman ere! Orain artean gehienbatean idatzizko iturriak erabili izan dira eta iturri horietatik ez den-dena ere. Beraz, gure inguruko hedabideetan (*Xorroxin* irratia, *Tttipi-Ttapa* al-dizkaria...) eskribitutakoak eta gure eguneroko ahozko mintzoaren lekukotasunak bildu eta landu beharko ditugu, bereziki adin batetik gora daudenen mintzoa ziztu bizian desagertzen ari baita.

Hona hemen horren erakusgarri hiztegieta erraz aurkituko ez ditugunetako batzuk:

- *autoa ERUKA BATEAN gidatu* ('arrunt motel gidatu')
- *BURUTIK BEHEITIKOA IZAN* ('burutik beherakoa izan')
- *DELIKATU IPURDIA paratua izan* ('jale-milixka izan')
- *denbora ERI IZAN* ('denbora kaxkarra egin')
- *lana IN NOMINE PATRIS batean egin* ('lana aitaren batean egin')
- *medikuak eman pastillak* (edo *pastilleria*) *LERRO-LERRO hartu* ('medikuak manatu pilulak bata bertzearen gibeletik hartu')
- *estomakan MIN ZIRRIZTA batzuk izan* ('min modukoak izan urdailean')
- *sua AGONIAN IZAN* ('sua itzaltzeko puntuan egon')
- *TILIN-TILIN ibili* (halaxe ibiltzen omen dira turistak azken aldirian, 'han eta hemen')
- *ZAKURREK BEZALA jaten hasi* ('mahaiko gainerakoei esperatu gabe jaten hasi')
- *zintzurra LAPASTU* ('zintzurra hartuta egon norbait')

...

Guri dagokigu halako lokuzioak, erranairuak eta iduritsuak biltzea eta gure ondokoei helaraztea. Eta horretan hasia da, euskara bere osotasunean hartuta, Akademia, *Ahozko Euskararen Thesaurus* / *Euskararen Herri Hizkeren Atlas* egitasmoarekin.²⁴

²⁴ <https://www.euskaltzaindia.eus/euskaltzaindia/organigrama-oso/iker-saila/178-dialektologia/821-euskararen-herri-hizkeren-atlasa-egitasmoa>

2. 5. Izenekin itzuli-mitzuli

‘Onomastika’ izen bereziak aztertzen dituen jakintza dela erraten digu *Euskaltzaindiaren Hiztegiak*. Erraten ahal dugu, eskuarki, onomastikak hiru atal nagusi dituela: *antroponimia* (jende-izenak), *toponimia* (leku-izenak) eta *bionimia* (izaki bizidunen izenak).²⁵

Antroponimiako eta toponimiako izenen adibideak ikusiko ditugu Amaiurren eta inguruan egiten ari garen itzulitxo honetan. Jende-izenak (arruntak zein ttikiak) etxe izenetan ageri direla ikusiko dugu, izen arruntak leku izenetan eta, orobat, ezagutuko dugu etxe batzuen jabeak nola deitzen diren...

Has gaitezen gure herriaren izenarekin, AMAIUR izenarekin. Herriaren sarrean dago AMAIUR / MAYA izendapen-panela, 1996tik halaxe ofizialdua. Bi izen horiek (eta *Amaya*, *Amaia*, *Amayer*, *Ameyer*, *Amaiurr*²⁶, *Amayur*, *Amayr*, *Maia*) aspaldixkotik ageri dira artxiboetan dauden izkribu zaharretan (horietako batzuk XII. eta XIII. mendetik). Berriagoa da, 1916koa, Real Sociedad Geográfica onartu zuen izena: *Maya del Baztán*.²⁷

Ez diozue zeron buruari inoiz galdetu zer erran nahi duen *Amaiur* izenak? Zein ote da gure herriaren izenaren etimologia? Erran behar da euskaldunok maite dugula gure herrien, tokien, deituren... erranahia zein den jakitea eta maiz ezjakintasun horrek ondorio makurrak izaten ditu. Denetarik erran izan da: ‘uraren ama’, ‘bukaera’, ‘amaierako urrea’, ‘urrearen ama’...²⁸. Ez genieke halakoei kasu handirik egin behar. Nolanahi ere, argi samar dagoena da herriaren izenaren lehen zatian *amai* izena dugula, hau da, ‘akabaila’, ‘bukaera’... (*Amaya* eta *Amaia* ageri dira dokumentatutako izenen artean), Baztango ibarrarena. Hortik aitzina deus guti. Akabailako *ur* hori urrearekin lotu izan dute batzuek, baina ez da horren lekukotasun linguistiko ziurrik.²⁹ Eta urrerik ez dut ikusi nik segurik Amaiurren...

²⁵ <https://eu.wikipedia.org/wiki/Onomastika>

²⁶ Patxi Salaberri Zaratiegi euskaltzain osoak berriki emandako erreferentzia: *Johan Amaiurr escudero* (1441).

²⁷ 1916. urtearen aitzineko izen ofiziala *Maya* zen eta 1916ko Dekretuaren ondoren *Maya del Baztán* izan zen (tartean *Maya de Osondo* izena proposatu zen 1906an).

²⁸ www.amaiur.eus

²⁹ «Según refiere Idoate en *Rincones...* [t. III, págs. 599 y 600] a principios del siglo XVI se descubrió en el Baztán, cerca de la fortaleza de Maya, un pozo aurífero. Muchos encontraron oro en sus arenas, pero la presencia del codiciado metal dio lugar a tales problemas, que los del valle del Baztán y los de Maya acabaron por cegar el pozo. En el año 1518 el alcaide de la fortaleza de Pamplona, Miguel de Herrera, obtuvo la oposición de los responsables del valle. Más tarde, un tal Bernal Cruzat de Pamplona intentó también buscar el oro e hizo un convenio con los baztaneses, pero se opuso te-

Amaiurrek ez du auzorik. *Karrikak* eta *bordak* ditu (eta karrikan bizi direnak *karrikakoak* dira eta bordetan bizi direnak *bordatarrak*³⁰ edo *bordetakoak*). Eta karrikak, hiru: *Karrika Nagusia*, *Mertxede karrika* (karrika Nagusitik *Mertxede* aldera doana)³¹ eta *Kisuko arteka* (eliza ondoko Gurutzetik *Kristianoetan* barna Arizkungo *Kisua* etxe aldera eta Bozatera doana).

a. Etxez etxe, bordaz borda

Amaiurko etxe eta borda guziek edo gehienek dituzte izenak; baita berriki goititutakoek ere. Etxea eta izena hertsiki loturik daude gurean; ez da oraingo kontua. Nafarroako Foru Berriaren 48. legean honelaxe dio:³²

Etxea ez da pertsona juridikoa, baina *izen berezia du*, eta eskubide eta betebeharren subjektu da auzotartasun-harremanetan, zerbitzu-egiteetan, herri-aprobetxamenduetan, finken identifikazio eta mugaketetan, eta tokiko ohitura eta usadioek ezarritako bestelako harremanetan ere. *Etxeko jaun-andreei dagozkie etxea gobernatzea, horren batasunari eustea, eta etxearen ondarea eta izena iraunarazi eta defendatzea.*

Etxeko jabeari edo jabeei, bertzeak bertze, manamendu hau ematen die: «etxearen izena iraunarazi eta defendatzea». Etxe horren «izen berezi» hori ondarea da eta, beraz, izen hori zuzen eskribitu behar da edozein izanik ere hizkuntza. Gurean euskarazkoak dira eta, hartara, euskara zuzenean eskribitu behar dira. Nolanahi ere, adierazi beharra dago batzuetan ez dela lan erraza etxearen izen zuzena zein den zehaztea, bereziki jatorrizko izenetik gaur egungora aldea badago. Baitezpadakoa da, hortaz, etxe-izenak ageri diren katastro, jabetza-erregistro, eskritura eta abarretako datuak aztertzea eta, horiek guziak berrikusi ondoren, izen idatzi egokia ematea etxeari da komeni dena (batzuetan ez da bat etorriko gaurko izenarekin,

nazmente el señor de Zozaya, por lo que tampoco pudo llevar a cabo sus proyectos». Auñamendi Enziklopediatik hartua: <https://aunamendi.eusko-ikaskuntza.eus/es/amaiurmaya/ar-21432-70877/>.

30 *Bordari* bildu zuen M. Izetak (Izeta 1997).

31 Dokumentazio zaharrean «calle de la Merced» ageri bada ere, «Mertxede karrika / Calle Mercedes» ageri da eskolako maistraren etxean dagoen kartelean; kartel hori Baztango Balleko Etxeak paratu zuen XX. mendeko 80ko hamarkadan.

32 Foru Zuzenbide Zibilari buruzko Konpilazioa edo Nafarroako Foru Berria. 1/1973 Legea, martxoaren 1ekoa. Estatuko Aldizkari Ofiziala, 57. zk., martxoaren 7koa.

maiz izen hori ahozko hutsa delakoz). Erraterako: 'Artxea' < *Arretxea*, 'Bastornea' < *Basteronea*, 'Gontxea' edo 'Goontxea' < *Goienetxea*, 'Iruin' < *Irigoiin*, 'Datxipia' < *Jauregitxipia*, 'Maiturnea' < *Maritorenea*...³³.

Gurera itzuliz, gure aitzinekoengandik, katastro zaharretatik eta etxeetako eskriretatik ikasi dugu karrikan denboraz orain baino etxe gehiago zegoela (etxeen arteko hutsuneek hori erakusten dute) edo, erraterako, gaur den egunean herriko eskola (lehenago «Escuela de niñas» izan zena) eta *Goizargi* etxea (lehenago «Escuela de niños» izan zena) gaur dauden tokian denboraz bertze etxe batzuk izan zirela.

Karrikan ere etxe batzuk berritik egin dituzte denboraz bertze etxe batzuek utzitako orubeetan (*Ttipitonea*, *Xurigainenea*...), edo baratze edo lurretan (*Amalur*, *Gaztelualde*...). Karrikatik ez urrun ere egin dira zenbait etxe, batzuk *pisuak* deitutakoak (*Errotondo*, *Mertxene*) eta bertze batzuk, berriz, *txaletak* edo *etxe berriak* (*Otaxko*, *Narbaro*...).

Eta zer erran nahi dute Amaiurko etxeek eta bordek? Etxeak sailkatuko ditugu horretarako:

- a) *-enea* edo *-ena* jabetza-atzizkia dutenak. Erraterako: *Alemanttonea* (gaur desagertua), *Bollonenea*, *Delgadonea* (ahoz 'Delgañea'), *Doñanea* (gaur 'Joanikoteneko garajea'), *Gartzitonea* (ahoz 'Gazitonea'), *Joanikotenea*, *Kallonea* ('Gallegoren etxea'), *Komainea*, *Mariarrastonea* (ahoz 'Maxtonea' eta dokumentazio zaharrean *Mariarrastorena* modura ageri dena), *Marikitea* (ahoz 'Makitenea'), *Maritorenea* (ahoz 'Maiturnea', gaur belaia eta dokumentazioan *Maria Iturriarena* moduan ageri dena, ondoan *Ugaldeneko iturria* baitu), *Martineña*, *Migelenea*, *Santxonea*, *Ugaldenea*...
- b) *-e* eta *-iz* bukatutako izenak + *-a*: *Agerrea*, *Arluzea* (gaur egun desagertua), *Arretxea* (ahoz 'Artxea'), *Bidartea* (bi bideren artean dago), *Bezonarrea*, *Dorrea* (gaur egun desagertua), *Etxetarrea* (gaur egun desagertua), *Etxeparea*, *Gortaria*, *Jauregia*...

³³ Euskaltzaindiko Onomastika zerbitzuko, Euskarabidea-Euskararen Nafar Institutuko edo Baztango Udaleko Euskara zerbitzuko teknikariek aholkua ematea baitezpadakoa da hala eskatzen duten herritarrei.

- c) Izena + *alde* + *-a*: *Errekaldea*.
- d) Izena + *bertze* + *-a*: *Etxebertzea*.
- e) Izena + *etxe* + *-a*: *Apezaren etxea*, *Bordakotxea*, *Goienetxea*.
- f) Izena + *bere* (< *behere*) + *-a*: *Alemanberea* (gaur desagertua), *Bidabere*³⁴, *Bordaberea*³⁵.
- g) Izena + *berri* + *-a*: *Bordaberria*, *Etxeberria*, *Irigioen Etxeberria*, *Salaberria*.³⁶
- h) Izena + *tegi* (> *degi*) + *-a*: *Litzundegia* (gaur desagertua).
- i) Izena + *garai* + *-a*: *Alemangaraia* (gaur desagertua).
- j) Izena + *goien*: *Irigioen*³⁷.
- k) Izena + *leku* + *-a*: *Etxelekua*.
- l) Izena + *mendi* + *-a*: *Gezamendia*.
- m) Izena + *txipi* + *-a*: *Jauregitxipia*³⁸ (ahoz 'Datxipia').
- n) Izena + *zar* (< *zahar*) + *-a*: *Eskolazarra*³⁹ (gaur *Eguzkialde*).
- o) Izena + *zuri* + *-a*: *Etxezuria* (gaur egun desagertua), *Arretxezuria* (gaur desagertua).

34 Elizondotik Dantxarinera doan errepede nagusiaren ondoan dagoen *Benta* (edo *Amaiurko Benta*) etxea deitzeko bertze izen bat. Kontuan izan behar da Otsondo inguruan, bide-bazterrean bazirela bertze bi benta.

35 *Bordakotxearen* behean.

36 Hemen *sala* ez da 'etxeko sala', baizik eta *etxe*. Bi etxe horiek bata bertzetik aski hurbil daude.

37 Herriaren gainaldean dago.

38 *Jauregia* etxearen behean; gaur egun tamainaz bederen ez da *Jauregia* etxea baino txikiagoa.

39 Garai bateko eskola-XX. mendeko 50eko hamarkadan neskendako eta mutilendako goititu ziren eskolak ireki arte.

- p) Lanbideak: ‘hargina’ (*Arginenea*) eta ‘kanteroa’ (*Kanteronea*); ‘arotza edo errementaria, ez zurgina’ (*Arotzenea*); ‘bastagilea’ —edo ‘basteroa’— (*Basteronea*); ‘barbera’ —hau da, odol-ateratzak eta ebakuntzak egiten zituen mediku kontukoa— (*Barberenea*)...
- q) Etxe-izen berriak: *Amalur*, *Eguzkialde*, *Gaulan*, *Gaztelualde*, *Goienezte* (deitura etxe-izen bilakatua), *Goizargi*, *Kooperatiba*⁴⁰, *Mertxene*, *Narbaro*, *Otaxko*...
- r) Bertze batzuk: *Errota*, *Eskola*, *Herriko Etxea* (edo *Ostatua*), *Inda*, *Ospitalea*, *Xixiliren borda*...

Nolanahi ere, guk ezagutu ez bide ditugun izenak ere ageri dira paper zaharretan: *Arrosarena*, *Elizaldea*, *Estilartea*, *Gobernuerena*, *Jaimerenea*, *Kattorena*, *Kilimiesenea*, *Kuidadorena* edo *Kuidenea*, *Lazkanen etxea*, *Maisterenea*...

Karrikako etxeek zer izen duten ikusi dugu. Bordek izen desberdinak ote dituzte? Bordarik gehien-gehienak karrikako etxeen jabetzapekoak izan ohi ziren eta hortik ditugu, adibidez, *Alemanea* (etxea), *Alemaneko borda*, *Alemaneko erdiko borda* eta *Alemaneko mendiko borda*. Ardi-bordak eta etxolak ere ez atzen!

Etxeen katastro-orrietan ohikoak dira karrikako etxeek ondoan edo inguruan baratzeak, landak... izatea eta urrunago gaztelaniaz «*bordas habitadas*» edo «*bordas para acubillar ganado*» deitutakoak (azken horiek bizitegi bihurtutakoak batzuetan), eta haien inguruan belaiak, larreak, irazelaiak, sagardiak...⁴¹. Nolanahi ere, izan badira karrikan etxerik ez duten borda guti batzuk (*Bordazuriko borda*⁴², *Erdiko borda*, *Ermandade*, *Itzalosko borda*, *Oianzelaiko borda*, *Punpuluseta*, *Suxko borda*, *Unatxipiko borda* —unai txipia biziko zen beharbada noizbait borda horretan—, *Urriztiko borda*...) edo, guk dakigula, bordarik (izan) ez duten karrikako etxeak (*Joanikotenea*, *Josematiasenea*⁴³, *Ospitalea*...).

40 Berriki kendaria eta gaur herriko aparkalekua dena

41 Karrikako etxe-errotik bota zituzten eta ateratako materialarekin (harria, zura...) etxe horien jabeek karrikatik kanpo zituzten bordak konpondu zituzten, lurra lantzeko etaazienda errazago bazkatzeko aukera zutelakoz. Bertze batzuetan, etxeetan segida hurbilik ez zenean edo herederoak putzuaren bertaldera joaten zirenean, etxea bota eta harrobi bezala ibiltzen zen.

42 Beharbada noizbait *Bordakotxearena*, *Arretxezuria* *Arretxea* etxearena izan zatekeen bezala.

43 Gaur egun orubea eta jendearen ahotan ‘Nikolasaren etxea’, Nikolasa izeneko emakume bat izan baitzen etxe horretan bizi izan zen hondarra.

b. Tokiz toki

Etxeak eta bordak ikusi ondoren, tokien edo lekuen txanda dugu orain. *Nafarroako Toponimia eta Mapagintza* argitalpenean jaso ziren 1998. urtean Baztango, Urdazubiko eta Zugarramurdiko toki-izenak. Hiru liburuki behar izan ziren horretarako (LII, 1,2,3).⁴⁴

Amaiurko 200 toki-izen edo toponimo inguru bildu ziren; ez denak, halere.⁴⁵ Nagusi dira bordak, ardi-bordak, parajeak, mendiak, errekek... Toki-izenak aztertu ondoren, ondorioztatzen ahal da, zenbait toki-izen ez zela bildu herrigunetik edo karrikatik hurbil samar zeudelako (erraterako, errota ondoko *Askanburu* edo bidegurutze batean dagoen *Gurutze*) eta bertze batzuetan, ez zirela behar bezala bildu eta inoiz ezta mapetara pasatu ere. Landa-lan eskasa egin zen arlo batzuetan, ondikotz. Badugu non jokatu, beraz.

Errepara diezaiogun zenbait toki-izeni.⁴⁶

Bolo

Errepide nagusia utzi eta herrira buruz goazela, *Ibarrondo* iraganik, *Bizintxako* zubiaren ondo-ondoan *Bolo* —edo *Bolondo*— dugu (*bolua* mendebaldeko euskaraz ‘errota’ da)⁴⁷.

Gaztelu

Gaztelua, *Castillo viejo*, *Gazteluzar*, *Gaztelualdea*, *Gazteluondo*... Gazteak ginelarik misterioz betetako tokia zen, zerbait aditzen baitzen edo kontatzen baitziguten, kaskoan izanak zirela guduak eta monolitoa gau batez zapartatu zutela eta... Dena argitzen hasi zen monolitoa 1982an berriz goititu zenean eta handik urte batzuetara Aranzadi Zientzia Elkarteak kideak, amaiurtarren laguntzarekin, indusketak egiten hasi zirenean. Hanka erroraino sartzeko beldurrik izan gabe, gaur den egu-

44 Amaiurko datuak 1. liburukian daude, 58. orrialdetik 75. orrialdera bitartean. Forma arautuak letra arruntean eman dira, eta testuetan ageri diren jatorrizko izenak letra etzanean.

45 Edozein bilketak segida eskatzen du eta, guk dakigula, ez da halakorik egin, ez behinik behin Amaiurko toki-izenetan. Gaur errazagoa da, baliabide tekniko gehiago dugulako, ez mapa eta grabagailua bakarrik.

46 Kontuan izan behar da *Nafarroako Toponimia eta Mapagintza* egitasmoaren xede nagusia toponimia bizia jasotzea izan zela.

47 *Bolon* denboraz kapusaia egiteko fabrikatxo bat omen zegoen, eta fabrikatxo horrek errotako kanaletik sobran etorritako ura aprobetxatzen zuen. Haren azken arduraduna zuberotarra omen zen (halaxe adierazi zion gure aita zenari Sagrario Aleman euskaltzainaren aita zenak).

nean Amaiur ez zen gaur dena izanen, urteak joan urteak etorri, auzolanean egin diren lanak egin izan ez balira. Eta horretan segitzen du herriak.

Kristianoeta

Guiristineta, Guiristinoeta, Guiristinoeta, Cristianota, Cristinota. Kristau tokia erran nahi du.⁴⁸

Maasti

Denboraz *mahastia* izaten ahal zen toki horretan. Gaur egun ez dugu horren arrastorik.

Minetako erreka

Meatze-ustiategiak zeudela erakusten digu toponimo honek.⁴⁹ *Meatzetako bizkarraren* azpian sortzen da, Amaiurko iparraldean.

Napoleonbidea edo Inglesbidea

Erdi Aroaz geroztik eta 1841. urtera arte Baiona izan zen Iruñearen itsasportua; 1841 arte Iruñetik Baionarako bidea Amaiurtik eta Amaiurko mendatetik iragaten zen, “Mondarrain-Gorospil-Otsondo-Amaiur” bidetik. Tradizioaren arabera, Napoleonen armadak bide hori erabili zuen Frantzia aldera erretiratzeko. (Nafarroako Gobernu 1998, NTM, LII, 71)

Washington

Otsondoko lepotik *Goramendi* aldera doan bidean dago Washington; Itzulegiko lepora ailegatu aitzineko kaxkoa da. Gainean denboraz kantina bat egon zen, amerikarren base militarra eraikitzen zirenean espainiarren gozagarri⁵⁰.

1.1. Zenbait lekukotasun berri

Sarrera-hitzaldi honi akabaila ematen hasteko, Amaiurrekin zerikusia duten bi arlo ttipi bezain garrantzitsu erakutsi nahi dizkizuet.

a. Meatzeak (minak)

48 Lapurdin eta Nafarroa Beherean, *kristau* hitzaren aldaera da *girstino*.

49 F. Idoateren arabera, 1735eko errege zedula batek Lorenzo Benguierre de Latour suitzarrari Amaiurko *Azaldegi* aldeko hamabortz kobre-meatze ustiatzeko baimena eman zion. (Idoate 2009)

50 Hala deitzen zuten aritzakundarrek, 1954tik 1974ra bitartean han egon zen Ameriketako Estatu Batuetako base militarra gogoan.

Nafarroako Gobernuak Navarra Archivos webguneko Artxibo Irekian daude, bertzeak bertze, 5.874 dokumentu, 1840tik 1940ra bitartekoak.⁵¹ Meatze-espedienteak tramitatzeke agiriak dira: espedienteen historia-liburuak; demarkazio-planoak; lanen planoak; ustiategiak egiteko eta emateko baimenen erregistroa; eta meatze-katastroa. Espediente horietatik 81 Amaiurko lurretan egin ziren.⁵²

Dokumentu horietan guzietan Amaiurko toki-izenak ageri dira. Euskaraz idatzita daude gehienak, trakets samar bada ere. Espediente horietako izenen artean honako hauek azpimarratu nahi nituzke:⁵³

- Arretxezuriko bizkarra (*Archezurico-Bizcarra*)
- Arluzeke (*Arluceco, Artuceco*)
- Arluzeke peña (*Arlueco Peña*)
- Antsestegi (*Ansostegui*)
- Antsestegizearra (*Ausastegui-Ciarra*)
- Bagoi (*Bagoi, Bagoy*)
- Berroko oihana (*Beroco-oljama*)
- Etxelekuko mendia (*Echelecucomendia, Echelacucomendia*)
- Etxelekuko mendiko erreka (*Echelacucomendicoerreca, Echelacucomendia Erreca, Echelecucomendicoerreca, Echelacomendiz Erreca*)
- Indamendiko erreka (*Indamendico Erreca*)

51 http://www.navarra.es/home_es/Temas/Turismo+ocio+y+cultura/Archivos/Programas/Archivo+Abierto/FondosAA/DocumentacionMinas.htm

52 Baztanen, guzira, 828 izan ziren. Kopuruz, nagusi dira Elizondo (125), Almandoz (117), Arizkun (90) eta Amaiur (81). Honek guziak erakusten du, ez dela gaur egungo afera Baztanen meatzeak egin nahi izatea.

53 Forma arautuak letra arruntean eman dira, eta testuetan ageri diren jatorrizko izenak parentesiz artean eta letra etzanean.

- Lapitzeta (*Lapiceta, La Piceta*⁵⁴)
- Lepoko erreka (*Lepoco Erreca*)
- Ontxilota (*Onchilota*)
- Txiskaneko erreka (*Sisaneco Erreca*)
- Txiskaneko borda (*Siskañeco-Borda*)

Espediente bakoitzean toki-izenak ageri dira eta batzuetan izenburuetan azaltzen diren toki-izenak desberdin idatzita eman dira. Erraterako: *Onchilota* (izenburuan) eta *Unchirota* edo *Onchilota* espedientearen barneko orrietan.

Bertzalde, izen berri batzuk ageri dira eta horien artean ezezagun eta bitxia egiten zaigun *Mayaco-ciarra*.⁵⁵

b. Amaiurren eta Baztanen arteko mugak

Gaur den egunean, Amaiur Baztango hamabortz herrietako bat da.⁵⁶ Ez da beti hala izan, 1665ean jurisdikzio zibila berreskuratu baitzuen; Baztandik bereizi zen 5.000 erreal altxor publikoari ordaindu ondotik. Herribildu beregaina izan zen 1969. urtera arte; urte horretan Baztango *toki* (gaztelaniaz «*lugar*») bilakatu zen eta herribildu izaera eta armarría galdu zituen. Orduan gazte eta orain ez hain gazte diren amaiurtar batzuk ongi aski oroituko dira lehen urte haietan nolakoak izan ziren amaiurtarren eta Balleko Etxeko agintari eskuindarren arteko harremanak⁵⁷...

Ematen du, menderen mende bi udalen arteko lurra ongi samar bereizita izan direla, mugarriak nonahi ageri baitira. Aldian-aldian, Baztango eta Amaiurko ordezkariak tokiaren gainean egiaztatzen zuten mugarrien egoera, erraterako, zutik, hondatuak, 'lekuz aldatuak', desagertuak... zeuden eta halakorik gertatzen zenean mugarri berriak paratzea erabakitzen zuten. Honen guziaren berri ematen digute Patxi Ondarrak esku artean izan zituen zazpi agirik.

54 Ez da lehen aldía halakoak ageri direla toponimian. Ezagunak dira Iruñerriko «Los Gorris» (< Lurgorri), «Los Belzetas» (< Lurbeltzeta)...

55 Izen hori eman edo bildu zuena ez bide zen amaiurtarra edo ingurukoa.

56 Baztangoiza eskualdean dago, Azpilkuetarekin, Arizkunekin eta Erratzarekin batera.

57 Garai hartako Baztango Udaleko agintari batek manatu zuen Baztango armarría herriaren sarre-rako arkuan paratzeko. Pararazi zuen, baina ez zuen luze iraun errotik atera baitzuten.

1654ko agirian erraten zaigu 21 mugarri paratu zituztela Alkurruntz beheretik hasi eta Itzulegiraino, eta horretarako elkartu zirela Baztango eta Amaiurko alkatetxak eta diputatuak.

1710ean berriz elkartu ziren, oraingoan mugarrien egoera zein zen ikusteko. Kristianoetan (*Guiristiñoeta*) hasi ziren eta hortik Itzulegi aldera jo zuten eta Itzulegitik Alkurruntza eta Alkurrundik Kristianoetara, zirkulu osoa osatuz. Honako honetan 38 mugarri berrikusi zituzten.

1784koa izan zen hirugarrena. Horrako horretan ere Kristianoetan (*Guiristinoeta*) elkartu ziren baztandar eta amaiurtar agintariak. Bi egunez ibili ziren, goiti eta beheiti, eta zenbait mugarri aldatu zituzten, txikiak baitziren, mugarri gehiago paratu zituzten (harrizko mugarriak egin bitartean hesolak ezarri ohi zituzten). Pedro Josef de Yriarte maisu harginak egin zituen eta buruetan «B» (Baztan) eta «M» (Maya) inizialak paratu eta mugaren norabidea markatzen zuen marra behar zenetan. Urte horretan hasmenta Arraztoa jauregiaren aitzinean⁵⁸ zegoen estratan eman zioten. Oraingo honetan Arraztoa aldetik mendebaldera jo zuten, Alkurruntz aldera, eta handik Itzulegiko bidea hartu zuten, hau da, hego-mendebaldetik ekialdera, eta handik hasi lekura itzuli ziren. Guzira, 88 mugarri berrikusi zituzten.

Ia ehun urte geroago, 1845ean, elkartu ziren berriz Amaiurko eta Baztango agintariak eta lekukoak. Mugarri batzuk falta zirela konturatu ziren, gehienbatean Independentziaren gerran eta bertze gerra batzuetan kanpatuta egon ziren soldaduek hondatutakoak. Honako honetan mugarriak Amaiurko Juan Julian Mortalena harginak egin zituen.

Azken-aitzineko elkarretaratzea 1879an egin zuten eta urte hartan, 1845ean gertatu zen bezala, konturatu ziren zenbait mugarri errotik aterata zeudela («*rancadas*») muga-lerroaren inguruan kanpatuta egon baitziren soldaduak.⁵⁹

Eta, azkena, 1882koa izan zen. Hemen ere egiaztatu zuten zenbait mugarri falta zirela, baten bat mugituta zegoela eta, bitxikeria moduan, Arizkungo Ezpondako eta Latariko jabeek Amaiurko lurretan edo Amaiurko Etxebertzeoek Arizkungoetan arbolak landatuak zituztela. Mugarriak lekuz mugitzea edo kentzea kontu arrunta omen zen, ez bakarrik soldaduek kanpatzeko egindako lanak.

⁵⁸ Arraztoa jauregiak, Arraztoa etxeak eta Katea etxeak osatzen duten etxe-multzoa Azpilkuetako Urrasun auzokoak dira. Urrasun alkatez Azpilkuetakoa da, eta elizaz eta eskolaz Amaiurkoa.

⁵⁹ Ohar argigarri hau ageri da agirian: «aviso de falta de piedras mojoneiras, perdidas o “rancadas” durante la última guerra civil, que las tropas estuvieron en parte de la línea acampadas».

Hala, esku artean izan ditugun zazpi dokumentuen azterketak izen berriak (eta haien aldaerak) erakutsi ditu. Izan ere, izen horiek ez ziren *Nafarroako Toponimia eta Mapagintza* lanean jaso, lan horien egileek ez baitzituzten esku artean izan Baztango Udaleko artxiboetako agiri batzuk.

Erakuts ditzadan hemen izen berri edo ezezagun horietako batzuk:

AIZALEGI | Aizalegiko lepoa, Aizalegiko jarlekua, Aizalegiko gaina, Aizalegiko larraka; Aizalegiko meatzeko gaina.

Dokumentazioa: «*aycalegui* (1654); monte de *Aizalegui* (1710); *Aizalegui*, cima de (1784); otro (mojón) en *Aizalegui* o Meacea (1784); *Aizaleguicogaña* (1845); *Aizaleguicomeacecogaña* (1845); *aycalegui yarlecua* (1654); *Aizaleguicoyarlecua* (1784); paraje de *Aizaleguico Yarlecua* (1710); *aycaleguicolepoa* (1654); *Aizaleguicolepoa*, cerca de la borda de Jarola (1710); *aycaleguico larraca* (1654)».

Oharra: *Nafarroako Toponimia eta Mapagintza*n bildu gabea. Toki bera deitzeko *Azaldegi* (eta ingurukoak) bildu ziren 1784an.

ALKURRUNTZ | Alkurruntz beherea.

Dokumentazioa: «alto o cumbre de *Alcurnuz* (1784); en la parte y endrecera de *Alcurnuz beherea* (1654); *Alzurnuz beherea* (1654, 2. kopia); *Alcurnunzbeherea*, peña natural grande (1710); paraje llamado *Alcornunzbeherea* (1784); peña natural grande en el paraje de *Alcornunzberea* (1784)».

Oharra: *Nafarroako Toponimia eta Mapagintza*n bildu gabea.

ARRAZTOBURUA

Dokumentazioa: «*Arraztoburua*, en el paraje de Arraztoa (1784); *Arraztoburua* (1845); *Arraztoco-burua* (1784)».

Oharra: *Nafarroako Toponimia eta Mapagintza*n bildu gabea. Amaiurko muga-mugan dagoen jauregia da.

ARTXUTXETA

Dokumentazioa: «loma o rellano de Archucheta (1784)».

Oharra: *Nafarroako Toponimia eta Mapagintzan bildu gabea.* Alkurruntz inguruko tokia, ezezaguna gaur egun.

AZALDEGI | Azaldegiko jarlekua; Azaldegiko lepoa; Azaldegiko meaka.

Dokumentazioa: «hacia el norte de Azaldegui, en el sitio que llaman Azaldegui-co-meaca (1784); monte de Azaldegui (1784); alto de Azaldegui (1784); Azaldegui-co-iarlecuca (1784); collado de Vidaley hasta el paraje denominado Azaldegui-coyarlecuca (1784)⁶⁰; Azaldegui-co-lepoa, mirando a la borda de Jarola de Elvetea (1784)».

Oharra: *Nafarroako Toponimia eta Mapagintzan bildu gabea.* Toki bera adierazteko Aizalegi ageri da dokumentu zaharragoetan.

BIDAZLEGI | Bidazlegiko lepoa.

Dokumentazioa: «parte que mira a Anzola y Vidasley (1784); collado llamado de Vidasley, junto al camino Real de este Reyno de Navarra la ciudad de Bayona y otras partes de Francia (1784); falda del monte llamado Goizamendi, que mira recto al collado de Vidasley (1784); lado que mira a vidasley, el lado que mira a Baztan (1784); vidazlegui (1654); vitezlegui (1654); paraje de Vidasleguicolepoa (1710); vidasleguicolepoa (1784); Vidaley (1845); Vidaley, en el collado de, junto al camino real antiguo (1845), Vidaley, siguiendo de dicho a Goizamendi, al punto de Vidaley (1845)».

Oharra: *Nafarroako Toponimia eta Mapagintzan bildu gabea.* Gaur Otsondo eta Otsondoko lepoa litzateke, kokapenaren arabera.

LARRAKAGAÑA

Dokumentazioa: «mojon en el paraje Larracagaña (1710); Larracagaña (1784)».

Oharra: *Nafarroako Toponimia eta Mapagintzan bildu gabea.* Meatzetako bizkarra izenarekin ezagutua gaur.

⁶⁰ «En cuyo intermedio había 8 mojones y 5 nombrados en 1784 arrancados sin duda “cuando el campamento de tropas de la guerra de la Asamblea”».

LURU | Lurukogaña, Luruko atekak, Luruko zokoa.

Dokumentazioa: «sel de *luru* (1654); *Luruco gaña* (1710); *luruco laroa* (1654); *Luruco zocoa* (1710); *Luruco zocoa*, juntto (sic) a un círculo de piedra que antiguamente parece a sirbido de sepultura (1784)⁶¹; *lurucoatecac* (1710); *Lurucoattecac* (1784); parte superior de la rinconada llamada *Luruco atecac* y por otro nombre *Ohoinchuloeta* (1784)».

Oharra: *Nafarroako Toponimia eta Mapagintzan* bildu gabea. Gaur egun *Ontxilota* moduan ezaguna. Ikus *Ohointxuloeta*.

MEATZEA

Dokumentazioa: «otro (mojón) en Aizalegui o *Meacea* (1784)».

Oharra: *Nafarroako Toponimia eta Mapagintzan* bildu gabea. Bi izeneko aurkintza.

OHOINTXULOETA (Ontxilota)

Dokumentazioa: «parte superior de la rinconada llamada *Luruco atecac* y por otro nombre *Ohoinchuloeta* (1784); *Oinchilueta*, en dirección a *Urlegui* (1845)».

Oharra: *Beharbada Ohointxuloeta* beharko luke, ez *Ontxilota*.

PEÑA DE AGUILA DE MAYA edo ARLUZE

Dokumentazioa: «paraje llamado *Aguila de Maya* (1710); *Aguila de Maya* (1784); bajando hacia *Alcurrunzberea* o *Arluce*, peña llamada *Arluz* (1845)».

Oharra: *Nafarroako Toponimia eta Mapagintzan* bildu gabea.

61 *Mairuarriak* gisa ezagutua.

3. Azken hitza

Euskara batuaren eta euskalkien gainean mintzatu gara, gure inguruko hitzak izan ditugu hizpide, etxe-izen eta toki-izen batzuk erakutsi ditugu. Amaiurtar batzuk ere aipatu ditugu, zeharka bada ere. Nolanahi ere, jendea hondarreko utzi dut. Erran dut istantean jende-izenak etxe-izenetan ageri direla, baina ez dut erran etxe horien jabeak nola deitzen ditugun edo, hobeki erran, nola deitu izan ditugun, gaur den egunean maizago ibiltzen baita izena eta deitura, ezen ez etxearen izena, lehenago egiten zen bezala.

Etxe-izenak eta jende-izenak errepikatu izan dira, orain arte bederen, herrietan eta inguruko auzoetan. Izen horiek bereizteko sistema hau erabiltzen dugu. Lehenik herria edo auzoa erraten dugu eta haren segidan etxearen izena. Erraterako, *Agerrea* etxea (egunen batean Amaiurko gazteluko hondarrak-eta bilduko dituen museo-etxea) dugu karrikan, zuengandik aski hurbil. Azpilkuetako Urrasunen eta Zuaztoin ere badira *Agerrea* deitzen diren etxeak. Bereizi behar direnean, honela egiten dugu: Amaiurkoa *Amaiur Agerrea* da eta Azpilkuetakoak *Urrasun Agerrea* eta *Zuaztoi Agerrea*, ez **Agerrea Amaiur*, **Agerrea Urrasun* eta **Agerrea Zuaztoi*.⁶²

Eta nola deitzen ditugu etxe-jabeak edo etxeetan bizi direnak? Lehenik jabearen izen ttipia erraten da eta, gero, etxearen izen laburtua. Halakoak genituen *Joxe Argintto*, *Arginenekoa*; *Jexux Barbain*, *Barberenekoa*; *Gil Bordabere*, *Bordaberekoa*; *Joxema-nuel Delgado*, *Delgadoneko bordakoa*; *Antonio Errekalde*, *Errekaldekoa*; *Prudentzio Etxebertze*, *Etxebertzekoa*; *Antonio Etxepare*, *Etxeparekoa*; *Ramon Iputz*, *Iputzenekoa*; *Nikolas Kallo*, *Kallonekoa* (< ‘Gallegoren etxekoa’); *Patziko Iruin*, *Irigoienekoa*; *Ramon Komain*, *Komainekoa*; *Gerardo Makit*, *Marikiteneko bordakoa*; *Karlos Mañan*, *Mañaneko bordakoa*; *Migel Maxto*, *Maiarrastonekoa*; *Jabier Salaberri*, *Salaberrikoa*... Eta halakoak ditugu gaur den egunean ere jende gazteagoak: *Mikel Bexonart*, *Bezonartekoa*; *Beñardo Ddorre*, *Dorreko bordakoa*; *Asier Etxepare*, *Etxeparekoa*; *Mikel Eskortz*, *Eskoskoa*; *Juan Migel Etxebertze*, *Etxebertzekoa*; *Gabi Komain*, *Komainekoa*; *Xanti Salaberri*, *Salaberrikoa*, *Juan Xixke*, *Txiskanekoa* (orain *Gezamendikoa*)...⁶³. Nolanahi ere, izen-

62 Nafarroan zenbait herri- edo auzo-izen errepikatzen dira, toki batean baino gehiagotan ageri dira, alegia. Herri horiek elkarretatik bereizteko, sistema desberdina ibiltzen da: lehenik herria edo auzoa eta, segidan, udala. Erraterako Uharte. Hortxe *Uharte Arakil*, *Uharte Baztan*...

63 Etxe batean jende bat baino gehiago bizi denean ezin, erraterako, *Etxepare* bakarrik deitu; *Anton*, *Asier*, *Jabier*, *Unai Etxepare* deitu behar. Bai, ordea, *Etxebertze*, etxe horretan bertze anaiarik ez

datzeko modu horren ordez bertze bi modu hauek nagusitzen ari dira: izen ttipia eta etxearen edo bordaren izen osoa ematen da (*Mikel Bexonarteko bordakoa; Asier Etxeparekoa; Mikel Eskortzekoa; Gabi Komaineko bordakoa; Xanti Salaberrikoa...*); edo izen-deiturak ematen dira (*Mikel Maisterrena, Asier Jauregi, Mikel Jauregi, Gabi Garmendia, Xanti Urrutia...*). Deituren erabilerak etxe-izenak atzentzera garamatza, ez izenak bakarrik, baita izen horien erabilera zuzena ere.⁶⁴

Paratu ditugun guziak gizonaekoa dira, guk dakigula ez baita 'izen ttipia + etxea' sistema erabili emakumezkoak deitzeko, ez da bederen arrunta izan emakumezkoak hala deitzea. Ohikoagoak dira *Emili Bollonenekoa, Mañoli Joanikotenekoa, Mila Marikitenekoa, Mari Kallonekoa, Junkal Migelenekoa* (lehenago *Urrasun Dolarekoa*)... Gizonaekoen nagusitasuna orain arte agerian utzi duen hizkuntza erabilera, guk uste.

Eman diezaiodan akabaila *prediku* honi zuek ahozabalka hasi baino lehenago. Horretarako baitezpadakoa da, lehenik, gibelat begiratzea, iragan hurbil zein urrunagora begiratu eta ja gurekin ez ditugunak gogora ekartzea. Bereziki, zu, Elorditik⁶⁵ beha egonen zaren aita, zuri etxean adituak baliatu baitituz hemengo zernahi agertzeko, beti erakutsi baitiguzu zer inportantea den lehenagokoek erranak aditu, gogoan izan eta haiek barneratzea bizian indarrez segitu nahi bada, etorkizunari begira eta iragana atzendu gabe. Ez ditut aipatu gabe utzi nahi sortetxearen, Joanikotenearen, barride edo auzoko hurbilak izan ziren amaren aldeko aitaxi Paulo eta amatxi Maria Pilar aritzakundarrak, Arroseneko Gaineko borda utzi eta Bollonenera etorriak; Julia eta Kurutx Ospitalekoak (Juliari ikasi nizkion, bertzeak bertze, *zorripiztu* eta *antapaxu* (< *aparaxu*) hitzak); Adela, Hipolito, Migel, Paula, Pedro, Segunda Mariarrastonekoak; Migel, Juana, Pilar eta Fernanda Komainekoak (Urrasungo Tellaxarretik etorriak ziren); Juana Belvis Basteronekoa, Juana Barberenekoa...; errotazainak (haiekin ikasi nuen zer ziren *erregua, errotarria, gaitzerua,*

baita bizi gaur den egunean.

64 Ondikotz, barra-barra entzun eta eskribituta ikusten dira **Aroztegiako golf proiektua, *Antxitoneako trinketea, *Jauregiako gorapea, *Kisuako sagardia...*; *Aroztegiako golf proiektua, Antxitoneko trinketea, Jauregiako gorapea, Kisuko sagardia...* erabili beharrean.

65 Elordin dago egun kanposantua; berria da, denbora luzez, Ipar Euskal Herrian bezala, elizaren gaineko aldean ezagutu baitugu.

laka...; haiek bai miserian bizi!) edo Delgadoneko bordako Joxe Manuel Alemanek paper zahar batzuetan eskribitu eta ematen zizkidan euskarazko hitz haiek eta...⁶⁶. Denak joanak. Eta gure artean daudenen artean, zu, ama, hiruretan hogeitun honetan Amaiurren izanik ere aritzakundarren bizitasun eta mintzo berezia duzun hori. Esker mila aunitz.

Hala, iraganari uko egin gabe, arrunt pozgarria da gaur ikustea Amaiurrek, Baztanek, Urdazubik, Zugarramurdik... eta inguru zabalak bizirik eta euskaldun segitzen dutela, beren nortasun propioaz harro direla eta, eskuarki, euskaldun mantendu direla eta seme-alabei eta ondorengoei euskara eta euskal kultura transmititzen dietela. Nolanahi ere, ez dago dena egina, gure kultura eta hizkuntzak ez daude salbu, izan baita oraino lana ausarki.

Horren erakusgarri dugu herrian gazteluaren inguruan egin diren eta, bereziki, aurten egin nahi diren ekitaldiak. Auzolanean, ermandadean⁶⁷ eta kofradian⁶⁸ egin beharrekoak denak ere, eta, zer erranik ez, gure Akademiakoak. Ongi etorriko litzaiguke gure eta denon Akademia honetan amaiurtarrak bezala arituko bagina.

Egin dezagun, bada, erran zahar honek dioena:

«Pitsetik zuntza,
zuntzetik haria,
haritik oihala, eta
oihaletik soinekoa».

Halabiz!

66 Bere seme Prudentziok *horreka* (berorika) egiten zidan Gasteizen Euskal Filologia ikasten ari nintzen garaian; ni eskolatua izaki.

67 *Ermandade* izeneko baserria bada Amaiurren.

68 Kofradian aritzea defendatu zuen Miriam Urkiak Aretxabaletan (Gipuzkoa) egin zuen sarre-hitzaldian. (Urkia 2019)

Bibliografia

1/1973 Legea, martxoaren 1ekoa. Foru Zuzenbide Zibilari buruzko Konpilazioa edo Nafarroako Foru Berria. Estatuko Aldizkari Ofiziala, 57. zk., martxoaren 7koa.

AUÑAMENDI ENTZIKLOPEDIA. «Amaiur/Maya». <https://aunamendi.eusko-ikas-kuntza.eus/es/amaiurmaya/ar-21432/> (2022ko maiatzaren 21ean kontsultatua).

AZKUE, R. M. (1984) [1905]. *Diccionario Vasco-Español-Francés*. Bilbo: Euskaltzaindia.

BIDADOR, J. M. (2000). «Baztango euskal idazleen berri laburra». In *Euskaldunon Egunkaria* (2000-01-21; 2000-01-28; 2000-02-04; 2000-02-11; 2002-02-18; 2000-02-25).

— (2006). *Materiales para una Historia de la Literatura Vasca en Navarra*. Iruñea: Pamiela.

EUSKALTZAINDIA (1923). *Bigarren Euskalegunetako Itzaldiak Doneztebe-n*. Bermeo: Gaubeka inprimategia.

— (1979). «Euskara batua, euskalkiak eta tokian tokiko hizkerak». In *Euskera*, 24 (1979-1): 103-106.

— (1994). «Euskalkien erabilera Administrazioiko 1. eta 2. hizkuntz eskakizunetan». In *Euskera*, 40 (1995, 2-3): 1019-1024.

— (2004). «Adierazpena, euskalkien erabileraz irakaskuntzan, komunikabideetan eta administrazioan». 137. araua.

EUSKO JAURLARITZA (2005). *Onomastika*. Gasteiz: EIMA.

GORROTXATEGI, M. (2017). «Decreto de 1916: antecedentes, consecuencias y presente en Euskal Herria». In *Boletín de la Real Sociedad Geográfica*, CLII: 145-178.

IDOATE, F. (2009). *Rincones de la historia de Navarra*. Iruñea: Nafarroako Gobernua.

IÑIGO, A. (1998). «1923. urteko II. Euskalegunen oroimenez». In *Euskera*, 43 (1998-2): 365-369.

— (2006). «Jose Maria Satrustegi: ereile eta lekuko. Mendaur». In *Euskera*, 51 (2006-1): 515-521.

IÑIGO, P. eta REKALDE, P. (2004). «Euskara batua eta euskalkiak Nafarroako administrazioan eta hezkuntzan». In *Euskera*, 49 (2004-1): 115-200.

IRIGOIEN, A. (1962). «Vocabulario baztanés de Juan Bautista Gorosurreta (1845-1923)». In *Euskera*, 7 (1962): 135-193.

IZETA, M. (1985). «Baztango Hiztegi Ttipia». In *Euskera*, (1985-2): 553-618.

— (1997). *Baztango Hiztegia*. Iruñea: Nafarroako Gobernu.

NAFARROAKO GOBERNUA (1998). *Nafarroako Toponimia eta Mapagintza* (NTM), LII-1. (Zuz. J. M. Jimeno Jurío).

— (2022). *Nafarroako Toponimiaren bisore geografikoa* (<https://administracione-lectronica.navarra.es/toponimia>).

REKALDE, P. (2001). «Mariano Izeta Elizalde (1915-2001)». In *Euskera*, 46 (2001-1): 497-506.

SALABURU, P. eta LAKAR, M. (lag.) (2005). *Baztango mintzoa: gramatika eta hiztegia*. Euskaltzaindia eta Nafarroako Gobernu. MENDAU bilduma, 2.

URKIA, M. (2019). «Hiztegitik kofradiara». In *Euskera*, 64 (2019-1): 12-39. (Euskaltzain osoaren sarrera-hitzaldia).

ZALBIDE, M. (2020). «Euskara batua eta eguneroko mintzamolde arruntak: zer dira eta zertarako? Nola uztartu». In Euskaltzaindia (2020). *Euskara batua eta tokian tokiko erabilera: korapiloak eta erronkak*. Jagon, 20: 11-90.

ZUAZO, K. (2022). www.euskalkiak.eus